

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ:
ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σκορδίλη Σοφία*

Χωρίς αμφιβολία η παγκοσμιοποίηση συνιστά τη λέξη-έμβλημα της εποχής μας. Εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης είναι πλέον φανερές στην καθημερινή ζωή, την οικονομία, την πολιτική, τον πολιτισμό. Ο όρος δηλώνει κάτι ταυτόχρονα οικείο και ασύλληπτο, δύσκολα αναγνωρίσιμο, το οποίο όμως αλλάζει εκ βάθρων την καθημερινότητα και επιβάλλει τις δικές του ερωτήσεις και απαντήσεις (Beck 1999). Η διερεύνηση της έννοιας και των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης αποτελεί κεντρικό σημείο της συζήτησης που διεξάγεται αυτή την περίοδο στις Κοινωνικές Επιστήμες. Στα πλαίσια αυτά επανεκτιμάται η χρησιμότητά τους καθώς και η αξία των μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζουν. Απ' αυτή τη δοκιμασία δεν έχει ξεφύγει και η Οικονομική Γεωγραφία.

Σκοπός του σχολίου είναι να δείξει ότι η έντονη θεωρητική συζήτηση που διεξάγεται στα πλαίσια της Οικονομικής Γεωγραφίας την τελευταία δεκαετία την έχει αναδείξει σε μια από τις καλύτερες οπτικές γωνίες για τη μελέτη του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης.

Οι δυο πρώτες ενότητες σχολιάζουν τις εγγενείς αδυναμίες γεωγραφικών προσεγγίσεων της παγκοσμιοποίησης και τα ισχυρά σημεία της γεωγραφικής οπτικής. Τέλος, η τρίτη ενότητα, παρουσιάζει τα εμφανή και καθοριστικά «δάνεια» της Οικονομικής Γεωγραφίας σε άλλες περιοχές των κοινωνικών επιστημών. Μεταξύ άλλων σημαντικών εκδόσεων που έχουν κυκλοφορήσει πρόσφατα στην ελληνική αγορά στη θεματική της παγκοσμιοποίησης επιλέχθηκε ο σχολιασμός του πρόσφατου βιβλίου του πολιτικού φιλοσόφου J. Gray. Θεωρείται αυτονόητο ότι δεν πρόκειται για βιβλιοκριτική παρουσίαση αλλά για μια επιλεκτική ανάγνωση που σκοπό έχει να τεκμηριώσει τον αναβαθμισμένο ρόλο της Οικονομικής Γεωγραφίας στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών.

1. Ένας ομοιογενής κόσμος χωρίς τόπους;

Κάποιοι βιάστηκαν να υποστηρίξουν ότι η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην απαξίωση της Γεωγραφίας.

* Οικονομολόγος, Διδάκτωρ Οικονομικής Γεωγραφίας, διδάσκουσα 407/80, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Μεταξύ άλλων, ήδη από το 1970 ο Alvin Toffler είχε προβλέψει το «θάνατο της Γεωγραφίας». Αρκετά αργότερα, το 1987, ο Κοινωνιολόγος Manuel Castells υποστήριξε ότι ο «χώρος των τόπων», ο χώρος με την παραδοσιακή αντίληψη που ίσχυσε για όλο τον 20ό αιώνα, έχει εκτοπιστεί από τον αποχωρικοποιημένο «χώρο των ροών». Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο γεωγράφος Richard O'Brien, προφανώς επηρεασμένος από τον απόηχο της έκδοσης του πολυσυζητημένου (και αμφιλεγόμενου) βιβλίου του Francis Fukuyama περί τέλους της Ιστορίας, υποστήριξε ότι έχει έλθει και το «τέλος της Γεωγραφίας».

Και οι τρεις συγγραφείς εδράζουν την κριτική τους στις επαναστατικές εφαρμογές των νέων τεχνολογιών μεταφορών και επικοινωνιών και τη φιλελευθεροποίηση των αγορών. Υποστηρίζουν ότι οι γρήγορες, πυκνές και απρόσκοπτες ροές ανθρώπων, προϊόντων και πληροφοριών, από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο, οδηγούν στην ισοπέδωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τόπων και παράγουν ομοιογενείς τόπους. Στο πλαίσιο αυτό ο τόπος χάνει τη βασική του ιδιότητα, ως πηγή διάκρισης και διαφοροποίησης, που αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία της Γεωγραφίας. Για να θυμηθούμε τα λόγια του πρωτοπόρου οικονομικού γεωγράφου August Losch (1906-1954), «αν όλα συνέβαιναν ταυτόχρονα δεν θα υπήρχε ανάπτυξη, αν όλα συνέβαιναν στον ίδιο τόπο δεν θα υπήρχε διαφοροποίηση» (στο Anderson 2000). Καταλήγουν λοιπόν ότι η συρρίκνωση και ομοιογενοποίηση του χώρου με τη σειρά της οδηγεί αναγκαστικά στη συρρίκνωση ή/και πλήρη αμφισβήτηση της Γεωγραφίας.

Ένα μέρος της συζήτησης που έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια της

παγκοσμιοποίησης ασπάζεται αυτές τις θέσεις και χαρακτηρίζεται από σαφή αγεωγραφική προσέγγιση. Σε μεγάλο βαθμό πρόκειται για κείμενα που εντάσσονται στην Οικονομική και τη Διοίκηση των Επιχειρήσεων. Άλλωστε μια τέτοια προσέγγιση είναι απόλυτα συμβατή με τις αρχές των συμβατικών οικονομικών που εξακολουθούν να αναφέρονται στον αδιάστατο κόσμο της Οικονομικής Θεωρίας.

Η πλειοψηφία αυτών των κειμένων υιοθετεί τη θέση της υπερπαγκοσμιοποίησης. Οι θιασώτες της υποστηρίζουν με ευκολία ότι έχει ήδη διαμορφωθεί μια παγκόσμια οικονομία χωρίς σύνορα. Η πληροφορία, το κεφάλαιο και η καινοτομία διαχέονται σε όλο τον κόσμο με ιλιγγιώδη ταχύτητα, ενώ παγκόσμιες εταιρείες, χωρίς κράτος, εθνική ταυτότητα και χωροθετικούς περιορισμούς, παράγουν προϊόντα που απευθύνονται στην παγκόσμια αγορά (Ohmae 1990). Πρόκειται για μια ουτοπική άποψη για την παγκοσμιοποίηση, μια προσδοκία των εταιρειών για τη σημερινή ή μελλοντική κατάσταση, η οποία όμως έχει τύχει μεγάλης προβολής από τα ΜΜΕ.

Οι τολμηρές θέσεις που έχουν προβάλει κατά καιρούς οι εισηγητές της υπερπαγκοσμιοποίησης έχουν γίνει, μία προς μία, αντικείμενο αυστηρής κριτικής από οικονομικούς γεωγράφους (βλ. Dicken 1998: 193-199). Η κριτική τους αναφέρεται στον πραγματικό κόσμο όπου ζούμε, υποστηρίζεται με εμπειρικά δεδομένα και εστιάζεται στην ανάδειξη της σημασίας του χώρου και της γεωγραφικής διαφοροποίησης.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η κριτική στην αξιωματική θέση που υιοθετούν οι θιασώτες της υπερπαγκοσμιοποίησης περί αυτόματης διάχυσης των νέων τεχνολογιών. Η εικόνα που δίνουν πρόσφα-

τα στατιστικά στοιχεία είναι από μόνη της αποκαλυπτική. Οι πλούσιες χώρες, που συμμετέχουν με ποσοστό 15% στο συνολικό πληθυσμό του πλανήτη, συγκεντρώνουν το 90% των παγκόσμιων επενδύσεων στις νέες τεχνολογίες και το 80% των χρηστών του Internet. Εκτιμάται ότι δυο δισεκατομμύρια άνθρωποι κατοικούν στις χώρες «χαμηλού εισοδήματος», δηλαδή σε χώρες με μέσο ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα χαμηλότερο από 800 U.S.\$\$. Στον πληθυσμό αυτό αναλογούν 35 τηλεφωνικές γραμμές και 5 προσωπικοί υπολογιστές ανά 1000 άτομα. Η αντίστοιχη αναλογία για τις ΗΠΑ είναι 650 τηλεφωνικές γραμμές και 540 προσωπικοί υπολογιστές. Σημειώνεται ότι η αξία ενός προσωπικού υπολογιστή στο Μπαγκλαντές αντιστοιχεί σε μέσους μισθούς οκτώ ετών (The Economist, 23/09/2000). Οι επαναστατικές τεχνολογικές εφαρμογές στα πεδία των μεταφορών και επικοινωνιών είναι όντως εντυπωσιακές, ωστόσο δεν μπορούν να ενισχύσουν αυτόματα τις συνθήκες παγκοσμιοποίησης αν δεν συνοδεύονται από αντίστοιχες αλλαγές στο ευρύτερο ρυθμιστικό περιβάλλον. Αν ο κόσμος συρρικνώνεται σε όρους απόστασης, δεν συρρικνώνεται ομοιόμορφα για όλους τους ανθρώπους και για όλους τους τόπους. Η επιφάνεια του χωροχρόνου είναι πλαστική. Άλλοι τόποι και άνθρωποι έχουν έρθει πιο κοντά, ενώ άλλοι παραμένουν απομονωμένοι. Η βελτίωση των μεταφορικών υποδομών τείνει να είναι συγκεντρωμένη γεωγραφικά. Οι μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις σίγουρα έχουν έλθει πιο κοντά, ενώ εκτεταμένες περιοχές της υπαίθρου και μικρές κωμοπόλεις απομακρύνονται. Από την άλλη πλευρά, δεν έχουν όλοι οι κάτοικοι του πλανήτη πρόσβαση στις λεωφόρους της πληροφορικής, ούτε

όλοι/ες έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν το αντίτιμο των αεροπορικών εισιτηρίων. Ένας σχολιαστής της παγκοσμιοποίησης αναφέρει ότι, αν «βρισκόμαστε ο ένας στην αυλή του άλλου», αυτό ισχύει γιατί μερικοί άνθρωποι ποτέ δεν άφησαν τη δική τους (Allen & Hamnett 1995).

2. Τα πλεονεκτήματα της οικονομικής γεωγραφικής οπτικής

Οι φανερές αδυναμίες των γεωγραφικών προσεγγίσεων έχουν περιθωριοποιήσει τις φωνές της αμφισβήτησης της Γεωγραφίας. Σε καμία φάση δεν μπόρεσαν να υπερκαλύψουν ένα ισχυρό ρεύμα σκέψης που υποστηρίζει ότι *η παγκοσμιοποίηση, από τη φύση της, είναι ένα γεωγραφικό φαινόμενο*. Εξ ορισμού αναφέρεται σε διαδικασίες που εκδηλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος ή και στο σύνολο του πλανήτη καθώς και στην αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ περιοχών. Ο τόπος και ο χώρος είναι αναπόσπαστα στοιχεία της παγκοσμιοποίησης που καθορίζουν την εσωτερική δυναμική και τις επιπτώσεις του φαινομένου. Είναι απορίας άξιο πώς μπορεί να μελετηθεί ο κατεξοχήν φορέας της παγκοσμιοποίησης, η πολυεθνική και υπερεθνική παραγωγή, αγνοώντας τη διάσταση του χώρου. Οι πολυεθνικές και διεθνικές εταιρείες είναι από τη φύση τους οικονομικές γεωγραφικές οντότητες. Ο ορισμός τους και ο λόγος ύπαρξής τους βασίζεται στην ιδέα της γεωγραφικής διαφοροποίησης (Barnes & Sheppard 2000).

Έχει γίνει πια φανερό ότι η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση έχει να επωφεληθεί πολλαπλά από τη οικονομική γεωγραφική προσέγγιση του φαινομένου. Μια προσέγγιση

επικεντρωμένη στις νέες μορφές άνισης χωρικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα ευαίσθητη στα εγγενή χαρακτηριστικά των τόπων και τις μεταβαλλόμενες (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, θεσμικές) σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές κλίμακες. Κυρίως μια προσέγγιση που έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει την παγκοσμιοποίηση ως ένα σύνθετο φαινόμενο.

Συχνά η παγκοσμιοποίηση ταυτίζεται με την αύξηση του διεθνούς εμπορίου, τη διεθνοποίηση των εταιρειών και την εκρηκτική εξάπλωση του διεθνούς χρηματιστηριακού τομέα. Όντως η διεθνής ανάπτυξη των αγορών είναι ένα βασικό συστατικό της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο η παγκοσμιοποίηση, πέρα από μια απλή οικονομιστική λογική, είναι ένα σύνθετο φαινόμενο. Διαπερνά όλες τις όψεις της κοινωνικής ζωής, την πολιτική, την κοινωνική ζωή, τον πολιτισμό. Η Οικονομική Γεωγραφία ως η κατεξοχήν συνθετική κοινωνική επιστήμη προσφέρει μια από τις καλύτερες οπτικές γωνίες για την κατανόηση της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης. Η συνθετική ικανότητα, η μελέτη των φαινομένων στην ολότητά τους και η κατανόηση των μεταξύ τους διασυνδέσεων και συναφειών αποτελεί βασικό διακριτικό γνώρισμα της Γεωγραφίας ήδη από την προσέγγιση της Περιφερειακής Γεωγραφίας, που αναπτύχθηκε την περίοδο του μεσοπολέμου. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της Γεωγραφίας εκείνης της περιόδου ήταν η επικέντρωση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τόπων, στη γεωγραφική διαφοροποίηση. Είναι γεγονός ότι σε μεταγενέστερες φάσεις εξέλιξης του κλάδου, κυρίως στα πλαίσια της προσέγγισης της Πολιτικής Οικονομίας, το δεύτερο χαρακτηριστικό ατόνησε. Η Οικονομική Γεωγραφία

σε μεγάλο βαθμό αποστερήθηκε το χωρικό της περιεχόμενο και έστρεψε το βλέμμα στη μελέτη κοινωνικών διαδικασιών (Massey 1990).

Σχετικά πρόσφατα, στα πλαίσια της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση, παρουσιάζεται ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον της Οικονομικής Γεωγραφίας για τον τόπο και το χώρο μέσα από τη μελέτη της *αλληλεπίδρασης του τοπικού με το παγκόσμιο*. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια εξωγενής δύναμη που εφαρμόζεται σε τόπους παθητικούς υποδοχείς. Δεν υφίσταται μια μονομερής σχέση ανάμεσα σε παγκόσμιες ροές και τοπικά παγιωμένα χαρακτηριστικά. Υπάρχει μια διαλεκτική σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο παγκόσμιο και το τοπικό. Μια σχέση που εκδηλώνεται με πολλαπλές και ασύμμετρες αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα στους τόπους και ευρύτερα πεδία δράσης και επιρροής. Οι εκάστοτε απειλές και ευκαιρίες προκύπτουν από τις επιδράσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και των πολιτικών και πολιτιστικών ροών που την ορίζουν με τα εγγενή τοπικά χαρακτηριστικά. Από αυτή την αλληλεπίδραση προκύπτουν κατά περίπτωση διαφοροποιημένες δυνατότητες, απειλές ή ευκαιρίες (Amin & Thrift 1997).

Ο Storper εκτιμά ότι η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται άμεσα από στοιχεία που είναι χωρικά εντοπισμένα. Αυτά τα στοιχεία μπορεί να είναι χωρικά εντοπισμένοι πόροι (πρώτες ύλες, ειδικευμένη εργασία, υποδομή) καθώς και, περισσότερο σημαντικά, πλεονεκτήματα που προκύπτουν από αλληλεξαρτήσεις μεταξύ χωρικά εντοπισμένων φορέων και κοινωνικών υποκειμένων. Οι εμπορεύσιμες αλληλεξαρτήσεις εντοπίζονται στη μείωση του κόστους συναλλαγής λόγω της χω-

ρικής γειτνίασης. Οι μη εμπορεύσιμες είναι λιγότερο χειροπιαστά πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τη χωρική συγκέντρωση και αποτελούν περιζήτητα χαρακτηριστικά στο σύγχρονο καπιταλισμό ακριβώς επειδή δεν είναι τυποποιημένα. Περιλαμβάνουν χαρακτηριστικά της τοπικής αγοράς εργασίας, άρρητες συμβάσεις και σχέσεις συνεργασίας, διάχυση μη κωδικοποιημένης γνώσης, ανάπτυξη κοινών κανόνων και συστήματος αξιών (Storper 1997).

Η συζήτηση γύρω από την αλληλεπίδραση του τοπικού με το παγκόσμιο έχει δώσει νέα πνοή και δυναμική στο πεδίο και έχει συμβάλει σημαντικά στη διαμόρφωση της «Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας». Έχει αναδείξει τον τόπο ως ένα συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας Πολιτικής Οικονομίας και έχει διατυπώσει μια πειστική απάντηση σε όσους υποστηρίζουν ότι η οικονομική δραστηριότητα αποχωρικοποιείται. Οι θέσεις περί υπερκινητικού κεφαλαίου και εξάλειψης των χωροθετικών περιορισμών της παραγωγής δεν είναι ρεαλιστικές. Κάθε συστατικό στοιχείο μιας παραγωγικής αλυσίδας εξακολουθεί να είναι ριζωμένο σε συγκεκριμένο τόπο. Πόσο βαθιές ρίζες αναπτύσσει εξαρτάται από το ύψος του βυθισμένου κόστους,¹ που αποτελεί έναν σημαντικό φυσικό περιορισμό, αλλά και από το βαθμό ενσωμάτωσής του στο κοινωνικό, οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο που το περιβάλλει. Η αξιοποίηση εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αλληλεξαρτήσεων ενεργοποιεί θετικές εξωτερικές οικονομίες που προσφέρει στην επιχείρηση ο συγκεκριμέ-

νος τόπος εγκατάστασης. Οικονομίες που δεν έχει τη δυνατότητα η επιχείρηση να οικειοποιηθεί και να ενσωματώσει στην εσωτερική της οργάνωση.

3. Η αναπόφευκτη παρουσία της Οικονομικής Γεωγραφίας

Η διατύπωση των παραπάνω θέσεων έχει επωφεληθεί από έννοιες που διαμορφώνονται αυτή την περίοδο και αναπτύσσονται παράλληλα σε συγγενείς περιοχές των κοινωνικών επιστημών, όπως η Θεσμική και Κοινωνική Οικονομική, τα Οικονομικά της Γνώσης και της Καινοτομίας. Στόχος αυτών των προσεγγίσεων είναι η επαναδιατύπωση και ο εμπλουτισμός της έννοιας του «οικονομικού» ώστε να περιλάβει κοινωνικές και θεσμικές όψεις και σχέσεις από τις οποίες εξαρτάται και διαμορφώνεται η οικονομική δραστηριότητα. Είναι φανερό ότι αυτές οι προσεγγίσεις είναι πολύ πιο κοντά στην Οικονομική Γεωγραφία από τις άκαμπτες και περιοριστικές υποθέσεις των παραδοσιακών Οικονομικών. Επιπλέον κεντρικές έννοιες των «Νέων Οικονομικών» όπως η διαδικασία εκμάθησης και καινοτομίας, η δημιουργία δικτύων και η εξελικτική αλλαγή βάσει τροχιάς έχουν σαφέστατα χωρικό περιεχόμενο.

Οι εξελίξεις αυτές έχουν οδηγήσει στην αναπόφευκτη παρουσία της γεωγραφικής οπτικής ακόμη και σε κείμενα που έχουν γραφτεί για άλλο σκοπό και εντάσσονται σε άλλες περιοχές των κοινωνικών επιστημών. Η προσέγγιση αυτή άλλοτε γίνεται σκόπιμα άλλοτε προκύπτει στην πορεία. Τουλάχιστον αυτό συνέβη στον παγκόσμιας ακτινοβολίας οικονομολόγο του MIT Paul

Krugman, ο οποίος μόλις το 1991 δήλωσε: «Συνειδητοποίησα ότι ξόδεψα όλη την επαγγελματική μου ζωή σκεπτόμενος και γράφοντας Οικονομική Γεωγραφία χωρίς να το γνωρίζω». Αρκετοί οικονομικοί γεωγράφοι συμπληρώνουν πικρόχολα ότι δεν το γνώριζε γιατί δεν έγραφε Οικονομική Γεωγραφία (Martin & Sunley 1996), ωστόσο η προσπάθεια του εισηγητή των Γεωγραφικών Οικονομικών να εντάξει τη διάσταση του χώρου στην αδιάσπαστη Οικονομική Θεωρία του Εμπορίου και της Ανάπτυξης δείχνει ξεκάθαρα τον αναβαθμισμένο ρόλο της Γεωγραφίας στον καταμερισμό των κοινωνικών επιστημών.

Πέρα από τα Γεωγραφικά Οικονομικά, που αποτελούν ένα πεδίο διαμάχης και αντεγκλήσεων για τους οικονομικούς γεωγράφους, δεν λείπουν και τα παραδείγματα υιοθέτησης των αρχών της «Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας» από άλλες κοινωνικές επιστήμες. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το πρόσφατο βιβλίο του Gray. Σημειώνεται ότι το βιβλίο έχει γίνει δεκτό με πολύ θετικά σχόλια από τη βιβλιοκριτική και έχει κάνει μεγάλο αριθμό εκδόσεων σε μια σειρά χώρες. Η ελληνική έκδοση, σε πολύ καλή μετάφραση από τον Θ. Χατζόπουλο, υποστηρίζεται από εκτεταμένη εμπειριστατωμένη εισαγωγή της Α. Λυμπεράκη.

Κεντρικό αντικείμενο του βιβλίου είναι η μελέτη των επιπτώσεων της εγκαθίδρυσης ενιαίας παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς. Κατά τον συγγραφέα, η δημιουργία της, αν και αποτελεί πρωταρχικό στόχο υπερεθνικών οργανισμών με την καθοδήγηση των ΗΠΑ, αποτελεί μια ουτοπία. Ωστόσο είναι κατηγορηματικός ότι η πορεία επιδίωξης της παγκόσμιας αγοράς που διανύουμε χαρακτηρίζεται από κοινωνική αποδιάρθρωση και πολιτική και

1. Κόστη που εξακολουθούν να υφίστανται για την επιχείρηση ακόμη και αν διακρίνει μια δραστηριότητα, π.χ. οι δαπάνες φύλαξης των κτηνίων (Dickens 1998).

οικονομική αστάθεια σε ευρεία κλίμακα. Επιπλέον καταλήγει στην απαισιόδοξη πρόβλεψη ότι, εφόσον οι δυνάμεις της αγοράς εξακολουθήσουν να μην υπόκεινται σε κανέναν περιορισμό ή ρύθμιση, υπονομεύεται η δημοκρατία και τίθεται σε κίνδυνο η παγκόσμια ειρήνη.

Ο John Gray, εξέχων σύμβουλος της κ. Θάτσερ που εξελίχτηκε σε πολέμιο του νεοφιλελευθερισμού, είναι καθηγητής της Ευρωπαϊκής Σκέψης στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του London School of Economics. Στο εικονικό βιβλιοπωλείο amazon.com το βιβλίο έχει ταξινομηθεί στο λήμμα «Επιχειρήσεις και Χρηματοοικονομικά». Ταξινομηση που σίγουρα το αδικεί, αφού χαρακτηρίζεται από διεπιστημονική προσέγγιση που υιοθετεί στοιχειά και μεθόδους από τη Πολιτική Φιλοσοφία, την Πολιτική Οικονομία, την Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία και την Οικονομική Γεωγραφία. Η διεπιστημονική προσέγγιση αποτελεί μια από τις αρετές του βιβλίου. Δεν πρόκειται για αποσπασματική και ευκαιριακή παράθεση απόψεων και στοιχείων, αλλά οι επιμέρους θέσεις αλληλοσυμπληρώνονται και εντάσσονται οργανικά σε έναν ενιαίο και ευδιάκριτο άξονα σκέψης.

Η ανάλυση αναφέρεται στο συγκεκριμένο κόσμο όπου ζούμε. Σχολιάζονται τα πρόσφατα πειράματα εφαρμογής της ελεύθερης αγοράς στη Βρετανία, τη Νέα Ζηλανδία και το Μεξικό, καθώς και η θέση των ΗΠΑ, της Ρωσίας και επιλεγμένων οικονομιών της Άπω Ανατολής στις παγκόσμιες αγορές.

Σημειώνει ότι μια μεταρρύθμιση της παγκόσμιας οικονομίας είναι αναγκαίο να αποδέχεται την ποικιλία των πολιτισμών, των καθεστώτων και των οικονομιών της αγοράς ως «αδήριτη πραγματικότητα».

Αναφέρεται σε έναν κόσμο που (εξακολουθεί να) αποτελείται από κράτη και περιφέρειες με ιδιαίτερα πολιτικά συστήματα, πολυσχιδείς οικονομικές δραστηριότητες, ποικίλες παραδόσεις και θεσμούς. Αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στα χαρακτηριστικά των εθνικών αγορών εργασίας που έχουν προκύψει από ιδιαίτερες διαδρομές. Στις εθνικές επιχειρηματικές κουλτούρες, αντιπαραβάλλοντας την αμερικανική (προτεραιότητα στο κέρδος) με τη ιαπωνική (ενδιαφέρον για διατήρηση της απασχόλησης) και τη γερμανική (ταυτόχρονη ικανοποίηση συμφερόντων ισχυρών κοινωνικών εταίρων). Στην επίδραση που έχουν οι σχέσεις εμπιστοσύνης (περιορισμός εντός της οικογένειας στην Κίνα, επέκταση πέρα από την οικογένεια στην Ιαπωνία) στις αγορές σε διαφορετικές κοινωνίες. Αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη χωρική επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων καταρρίπτοντας με πειστικά επιχειρήματα τη θέση περί υπερκινητικού κεφαλαίου.

Είναι φανερό ότι η Οικονομική Γεωγραφία δεν αποτελεί το απαραίτητο υπόβαθρο που ζωντανεύει την ανάλυση με χρώμα και εικόνες από μακρινούς, συχνά εξωτικούς τόπους, αλλά αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της πορείας και των αλλαγών. Άλλωστε ο Gray επισημαίνει ότι οι υποστηρικτές της παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς, εκκινούν από τη λανθασμένη υπόθεση ότι ο οικονομικός εκσυγχρονισμός μπορεί να αποκτήσει παντού το ίδιο νόημα. Θεωρούν ότι είναι δυνατή η ακάθεκτη προέλαση ενός ενιαίου τύπου δυτικού καπιταλισμού σε αλληλένδετες οικονομίες αγοράς, αντίγραφα της αμερικανικής αγοράς, σε όλο τον κόσμο. Ο ίδιος ξεπερνά αυτή την παγίδα δίνοντας έμφαση στον τοπικό και ιδιόμορφο χαρα-

κτήρα των επιμέρους οικονομιών. Εκτιμά ότι ο οικονομικός εκσυγχρονισμός δεν αντιγράφει το αμερικανικό μοντέλο ελεύθερης αγοράς, αλλά παράγει γηγενείς μορφές καπιταλισμού που έχουν ελάχιστη σχέση με τα δυτικά πρότυπα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen, J., Hamnett, C. (1995), «Uneven Worlds», στο J. Allen, C. Hamnett (eds.), *A Shrinking World?*, Oxford: Oxford University Press in association with the Open University, 233-254.
- Amin, A., Thrift, N. (1997), «Globalisation, Socio-Economics, Territoriality», στο R. Lee, J. Wills (eds.), *Geographies of Economies*, London: Arnold, 147-157.
- Anderson, A. (2000), «Paradox in the Periphery: An Entrepreneurial Reconstruction?», *Entrepreneurship and Regional Development*, 12: 91-109.
- Barnes, T., Sheppard, E. (2000), «Introduction: The Art of Economic Geography», στο T. Barnes, E. Sheppard (eds.), *A Companion to Economic Geography*, London: Blackwell, 1-8.
- Beck, U. (1999), *Τι είναι παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Καστανιώτης, προλεγόμενα Ν. Κοτζιάς (πρώτη έκδοση στα γερμανικά 1997).
- Dicken, P. (1998), *Global Shift: Transforming the World Economy*, London: PCP.
- The Economist* (23/09/2000), «A Survey of the New Economy», supplement.
- Gray, J. (1999), *Απατηλή αυγή: Οι ανταπότες του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, Αθήνα: Πόλις, εισαγωγή Α. Λυμπεράκη (πρώτη έκδοση στα αγγλικά 1998).
- Massey, D. (1990), «New Directions in Space», στο D. Gregory, J. Urry (eds.), *Social Relations and Spatial Structures*, London: Macmillan.
- Martin, R., Sunley, P. (1996), «Paul Krugman's Geographical Economics and Its Implications for Regional Development», *Economic Geography*, 72: 259-292.
- Ohmae, K. (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Global Marketplace*, London: Harper Collins Publishers.
- Storper, M. (1997), «Territories, Flows and Hierarchies in the Global Economy», στο K. Cox (ed.), *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, New York: Guilford Press, 19-44.